

Bakı şəhərində qətlam

Tarixə bu adla düşən 1905-ci il 6-10 fevral hadisələrindən 110 il keçir

Ermənilər Bakıya əsasən XIX əsrin 70-ci illərindən gəlməyə başlamışlar. Bu elə bir dövr idi ki, şəhərin iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edir, Abşeronda illik neft istehsalı 200-300 min puda çatırdı.1871-ci ildə Balaxanıda ilk buruq işə düşmüşdü. Bakının neft sənayesinə xarici kapitalın axını başlanmışdı. Suraxanıda ilk neft emalı zavodu istifadəyə verilmişdi. 1873-cü ildə Bakı ətrafında neft emalı rayonu - Qaraşəhər yaranmışdı. Bir qədər sonra Keşlədə və Ağşəhərdə neft emalı zavodları inşa edilməyə başlamışdı. Bundan əlavə, Bakıda digər sənaye sahələri - mexaniki zavodlar, emalatxanalar, tütün fabrikləri, buxar mühərrikləri ilə işləyən dəyirmanlar işə düşmüş, banklar, ticarət və sənaye firmaları yaradılmışdı.

Həmin illərdə çar Rusiyasının havadarlığı ilə Bakıya axışan ermənilər neft sənayesi, ticarət və bank işi sahələrində üstünlüyü ələ keçirmiş, qısa vaxtda iri kapitalistlərə çevrilmişdilər. Bu illərə qədər isə Bakı və onun ətraf kəndlərində ermənilər barmaqla sayılacaq qədər azlıq təşkil edirdilər. Tarixi mənbələrə görə, 1810-cu il avqustun 2-də Bakı, Quba və Dərbənd xanlıqları üzrə müşavir Quruyevə verilən məlumatda bildirilirdi ki, Bakı qalası və onun ətrafında yaşayan əhalinin sayı 2.235 nəfərdir. Onlardan da 2.154 nəfəri müsəlman, 55 nəfəri erməni, 26 nəfəri isə yəhüdidir. Bakının ətrafındakı 37 kənddə isə 5.387 nəfər yaşayır ki, onların da hamısı müsəlmanlardır. Yenə həmin müəllifin məlumatına görə, 1816-cı ildə Bakıda (Qala və Bayır şəhər nəzərdə tutulurdu) 5.270, 1860-cı ildə isə 11.570 azərbaycanlı var idi. Bu illərdə ermənilərin sayı 238 və 655 nəfərdir. Onların da əksəriyyəti Rusiya istilasından sonra buraya köçürülmüşdü. Tarixçi alim Ataxan Paşayev “1905-1907-ci illərdə Azərbaycan xalqına qarşı erməni vəhşilikləri” adlı məqaləsində yazır ki, 1905-ci il fevralın əvvəllərində Bakı şəhəri və quberniyasında baş vermiş ilk erməni-azərbaycanlı qırğını tədqiq edən senator Kuzminskinin hesabatına görə, həmin ilin yanvarında Bakı quberniyasında 1.057 min nəfər əhali siyahıya alınmışdır. Onlardan 800 min nəfəri müsəlman, 12 faizi rus, 9 faizi erməni, 3 faizi isə başqa millətlərin nümayəndələri idi. Hesabatda həmçinin göstərilirdi ki, quberniyanın şəhərlərində müsəlmanların sayı kəndlərə nisbətən azlıq təşkil edirdi. Belə ki, quberniyanın şəhər əhalisinin 50 faizi müsəlmanlardan, qalan şəhər əhalisinin 24 faizi ruslardan, 18 faizi ermənilərdən, 8 faizə qədər isə başqa millətlərin nümayəndələrindən ibarət idi. Beləliklə, qısa bir zamanda Bakıda öz saylarını 18 faizə çatdıran ermənilər burada yaranmış inqilabi şəraitdən məharətlə istifadə edərək ilk növbədə neft sahibkarları arasında nüfuzlarını artırır, digər tərəfdən erməni fəhlələrinin də sayı çoxalırdı.

Bakının Balaxanı, Sabunçu, Ramana, Zabrat kəndlərində yerli əhalini aldatmaq yolu ilə çoxlu torpaq sahələri ələ keçirmiş erməni sahibkarları Mirzoyev, Sarkisov, Qukasov, Şagedanov və onlarca başqalarının həyasızlığı o dərəcəyə çatmışdı ki, həmin kəndlərdə yaşayan əhalini tamamilə köçürmək və bütün torpaqlara yiyələnmək üçün Qafqaz canişinindən tutmuş imperatoradək ardı-arası kəsilmədən ərizələrlə müraciət edirdilər. Onların bununla da iştahı azalmırdı. Erməni sahibkarlar 1905-ci ildə Peterburqda neft sənayeçilərinin Bakı fəhlə nümayəndələri ilə birlikdə müşavirəsinin çağırılmasına nail olmuşdular. Bu müşavirədə Azərbaycan ziyalılarından Əlimərdan bəy Topçubaşov, Əhməd bəy Ağayev, İsrail Hacıyev də iştirak edirdi. Qərribə orası idi ki, torpaqlarının alınması nəzərdə tutulmuş kənd əhlindən isə ora bircə nəfər də dəvət edilməmişdi. Erməni neft sənayeçiləri tələb edirdilər ki, Balaxanı, Ramana, Sabunçu, Zabrat kəndlərinin əhalisi başqa yerə köçürülsün və onların bütün torpaqları neft istismarına ayrılınsın. Azərbaycan ziyalılarının qəti etirazı nəticəsində sənayeçilərin təklif və tələbləri rədd edildi. Bir il sonra, yəni 1906-cı ildə sənayeçilər bu dəfə Qafqaz canişininə müraciət etdilər. Onlar şikayətlənərək iddia edirdilər ki, mədənlərdə baş vermiş yanğın və təxribat həmin bu kəndlərin əhalisi tərəfindən törədilir. Erməni sahibkarları torpaqları əllərindən alınmış kəndliləri mədənlərdə işə də qəbul etmədilər. “Həyat” qəzetinin 1906-cı il tarixli 80 və 81-ci nömrələrində Əliağa Həsənzadənin “Bakı neft mədənləri ətrafında olan kəndlərin köçürülməsi” barədə olan məqaləsində deyilirdi: “...mədən sahiblərinin tamamilə erməni olması və kənd camaatının tamamilə müsəlman olması cəhətdən bu məsələyə həddindən artıq əhəmiyyət vermək lazım gəlir. Çünki ixtilaf və iğtişaş hələ sönməmişdir. Bu cürə xilaf təkliflərlə yaranmış fitnə və fəسادı oyadıb, cəmi Qafqaza od vurub, yandırmaq kimidir”.

Həmin ildə Tiflisdə çap olunan “Arç” erməni qəzeti Balaxanının, Ramananın, Sabunçunun, Zabratın kənd əhalisinin hamısını quldur, soyğunçu, qaniçən kimi qələmə verib hökumətdən təkidlə tələb edirdi ki, gərək həmin kəndlər köçürülsün.

Bəzi kəndlilər güc-bəla erməni sahibkarlarının mədən və zavodlarında işə düzələ bilsələr də, sahibkarlar tərəfindən həmişə sıxışdırılırdılar. Azərbaycanlı fəhlələrin vəziyyəti çox çətin idi. 1900-cü illərdə Bakı fəhləsinin əsas tərkibini yerli azərbaycanlılar (bunların da əksəriyyəti Bakı kəndliləri idi), həmsərilər (o zaman Cənubi Azərbaycandan işləməyə gəlmiş adamları belə adlandırırdılar), ləzgilər, ruslar və tatarlar (ümumi fəhlələrin cəmi 7 faizi tatarlardan ibarət idi) təşkil edirdi. Onlar bir qayda olaraq açarçı, daltalçı, ocaqçı, əksər hallarda isə mehtər, nöqər, arabaçı, suçu və süpürgəçi işləyirdilər. İranlı fəhlələr (həmsərilər) isə Bakıda çox qalmırdılar. Az miqdarda pul əldə edən kimi ailələrinin yanına qayıdırdılar. İranlılardan sonra Bakıya işləməyə gələn ləzgilər 1897-1899-cu illərdə Bakıda fəhlələrin 13-15 faizini təşkil edirdilər. Onların əksəriyyəti mədənlərdə keşikçi işləyirdi.

1901-1903-cü illərdə Bakı fəhlələrinin təxminən 30 faizi işdən qovulmuşdu. Böhran dövründə Bakıya axışb gələnlərin sayı o dərəcəyə çatmışdı ki, şəhərin hakim dairələri Həştərxan qubernatorundan buraya gələnlərin qarşısını almaq üçün ciddi tədbirlər görülməsini tələb edirdilər. Gələnlərin əksəriyyəti isə ermənilər idi. Fəhlələrlə kobud rəftar adi bir hal almışdı. Mirzəbekyansın tütün fabrikində əgər bir işçi xəstələnirdisə, dərhal işdən qovulurdu. Böhran əmək və kapital arasında ziddiyyəti daha da dərinləşdirirdi.

XX əsrin əvvəllərində Bakının neft sənayesi sahəsində mövcud olan 167 müəssisəsindən cəmi 49-u azərbaycanlı kapitalistlərin əlində idi. Ermənilərin isə 55 şirkəti vardı. Qalan 21 şirkət rusların, 10 şirkət əcnəbilərin, 17 şirkət yəhudi kapitalistlərinin, 6 şirkət isə gürcü sahibkarlarına məxsus idi. İnhisarçı kapitalın neft sənayesində hakim kəsildiyi illərdə Azərbaycan milli kapitalının mövqeyi çox zəif idi.

Belə bir gərgin dövrdə “Daşnaksütyun” partiyası sosial-demokratlarla əlaqəyə girərək Bakıda sosial-demokrat və sosial-inqilabçı adı altında daşnaksütyun yönümlü fəhlə təşkilatları yaradırdı. Onların isə əsas məramı yerli əhali arasında iğtişaşlar, təxribatlar törətmək, qanlı aksiyalar həyata keçirmək idi. Tədqiqatçı Ataxan Paşayev yazır ki, daşnaksütyun partiyasının rəhbərləri öz planlarını yerinə yetirmək üçün bütün vasitələrə əl atırdılar. Hətta öz ermənilərindən də külli miqdarda vəsait tələb edir, verməyənləri isə aradan götürürdülər. 1904 və 1905-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq daşnaksütyun yönümlü təxribatçı-terrorçu təşkilatlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün əhali arasında narazılıqlar, iğtişaşlar salmağa cəhd göstərirdilər. Bu cəhdlər isə nəticəsiz qalmırdı.

1905-il fevralın 6-da gündüz saat 12 radələrində Bakıda baş verən dəhşətli hadisə isə şovinist ruhlu erməni millətçilərinin etnik zəmində əvvəlcədən planlaşdırdıqları böyük qırğına yol açmış oldu. Həmin gün şəhərin mərkəzində erməni kilsəsinin yanında “Parapet” deyilən yerdə varlı, nüfuzlu, çoxlu qohum-əqrəbası olan karxana sahibi sabunçulu Ağarza Babayev erməni komitəsi tərəfindən qətlə yetirildi. Müayinə edilərkən mərhumun bədəninə həm odlu, həm də soyuq silahların izləri aşkar olundu. Bütün şəhərə səs yayıldı ki, Ağarzanın meyiti təhqir olunmuş, ona 200-ə yaxın yara vurulmuşdur. Əhvalatdan xəbərdar olan Bakı əhli qətl hadisəsindən çox təsirlənmiş və bundan əvvəl də ermənilər tərəfindən bir sıra cinayətlər törəndiyinə görə xalq arasında böyük iğtişaşlar baş vermişdi. M.S.Ordubadı özünün “Qanlı illər” əsərində yazırdı: “Nəhayət, süni və çoxdan bəri hər iki millətin zatına qondarılmış iğtişaş bombası partladı və bütün Qafqaz aləmi bu bombanın təsir şiddətindən yanıb yaxıldı... Bu bomba fevralın 6-da baş verən Bakı faciəsidir ki, bütün Qafqaza buradan atəş açıldı. Bu gün hər tərəfdə, yəni Bakının bütün yerlərində iğtişaş gözlənirdi. Babayev soyadlı bir müsəlmanın ölmək xəbəri yayılandan sonra müsəlmanlar da açıq-açığına hər bə qalxaraq ermənilərə yürüş etdilər... Ermənilər isə tam ciddiyyətlə işə başlamışdılar”. Həmin gün Ağarza Babayevin qətlindən yarım saat sonra Vorontsovski küçəsində konka konduktoru Artyom Şinkov öldürülür, Tsitsyanovski və Çadrovı küçələrində bir naməlum rus kimlər tərəfindənsə güllə ilə vurulur. Ermənilər realni məktəbin və texniki məktəbin yeddinci sinif şagirdləri Yakov Lebedevi və İvan Volkovu öldürürlər. Bütün şəhərdə şiddətli atışma başlanır, aramsız olaraq səhərə qədər hər iki tərəfdən atəş səsləri eşidilir, gurultu, şaqqıltı, insanların tükürpədicisi qışqırıqları səngimək bilmir. Mixaylov xəstəxanasının sənədlərinə görə qırğın başlanan gün erməni milyonçuları Balabek Lalayevin, Artyom Babayantsın, İsay Ter-Osipovun və başqa maqnatların havadarlığı ilə terror qrupu tərəfindən 18 adam öldürülür, 33 nəfər yaralanır. Onların 34-ü azərbaycanlı, 6-sı rus, 6-sı erməni, 5-i başqa millətin nümayəndələri idi.

Fevralın 7-də vəziyyət daha da gərginləşmişdir. Həmin erməni terror təşkilatı bu dəfə yüzədək dinc vətəndaşın həyatına son qoymuş və yaralamışdır. Damlardan, pəncərələrdən müsəlmanların və gəlib keçən “bütün tayfaların” üzərinə ardı-arası kəsilmədən atəşlər açılırdı. Krasilnikovun, Mayılovun, Korsakovun evlərindən, Madrid mehmanxanasından yerli əhali - azərbaycanlılar qəfildən güllə yağışına tutulurdu. Camaat bir-birinə qarışb silah işlətməkdə idi. Qocalar, yaşlılar, qadınlar uşaqlarının əllərindən tutub hara gəldi qaçır, ancaq heç bir tərəfdən aman tapmayıb sərgərdan olurdular. İğtişaş nəticəsində müsəlmanların bir çoxunun imarətləri və mağazaları dağıdıldı və qarət edildi. Çünki azərbaycanlılar belə

bir hadisənin baş verməsindən bixəbər idilər. Ermənilər isə silahlı dəstələrlə müsəlman məhəllələrini gəzir, günahsız insanları qanına qəltan edirdilər.

Fevralın 8-i şanı-şöhrəti ilə məşhur olan Bakı cəhənnəmə çevrilmişdi. Bir tərəfdən bombaların partlaması, digər tərəfdən isə uca və ali imarətlərin uçub dağılması, neft zavodlarının, budkaların yanğından səmaya qalxan alovları insanları çaşdırıb qoymuşdu. Həmin gecə mühafizəçi qoşun dəstələri olmadığı üçün şəhər mühafizəsiz qalmışdı. Ermənilər bir çox müəssisə və fabrikləri yandıraraq dağıdır, hər tərəfdə qətl-qarət baş alıb gedirdi. “Atışma getdikcə daha da artdığından iki nəfər müsəlman məzlum surətdə qətl edildi. Həmin bu vaxtda pristavlar polismeysterin tərəfindən məmur olub Dağıstan polkunun bir dəstəsi ilə yanğın komandasına köməkdə bulunacaq idilər. Yanğın dəstəsi təşəbbüsdə bir az təxir etdiyindən dördüncü sahənin pristavı bir dəstə qoşun götürüb Aslanovun evinin həyətinə daxil olur. Pristav və qoşun əhli evə daxil olar-olmaz naməlum şəxslər tərəfindən ev şiddətlə atəşə tutulur. Pristav cənabları heç bir tədbir görmədən dəstəsini götürüb öz yerinə qayıtmağa məcbur olur... Bu gün Bakının halı elə təhlükəli, elə qarışıq idi ki, atışmanın, yanan imarətlərin, alovun şiddətli təsirindən öldürülmüşləri heç bir tərəfdən yığmaq, yaralıları azarxanaya aparmaq mümkün deyildi... Bakıda ayın 10-na qədər ardı-arası kəsilmədən cinayətlər baş verirdi. Balaxanıda neft zavodlarında iğtişaş hökmfərma olub yanğı əməli də şiddət tapmaqda idi” (M.S.Ordubadi “Qanlı illər”).

Qatillər kütləvi qırğınlar törətdikdən sonra varlı ermənilərin - Balabek Lalayevin, Artyom Babayantsın, İsay Ter-Osipovun, Akop Muradyanın, Qriqori Sarkisyanın, Karen Saakyantsın evlərinə yığılıb növbəti günlər üçün təxribat planlarını müzakirə edirdilər. Adları çəkilən erməni maqnatları ilə yanaşı, Mantayev, Ter-Qukosov, Melikyants da öz proqramlarını həyata keçirməyə başlamış “daşnaksütyun”nun üzvləri və sponsorları idi. Beləliklə, 1905-ci ilin 6-10 fevral hadisələri tarixə “Bakı şəhərində qanlı qətlə” kimi daxil olmuşdur. Həmin günlərdə mal və əmlak, mülklərə dəyən zərər milyonları keçmişdi. Bakı hadisələri haqqında qubernator knyaz M.A.Nakaşidze tərəfindən Qafqaz Canişini və Rusiya Daxili İşlər Nazirliyi üçün hazırlanan geniş məruzədə qırğın zamanı 231 nəfərin öldüyü, 179 nəfərin yaralandığı göstərilir. Məruzədə o da qeyd olunur ki, itki göstəriləndən daha çoxdur. Gizlədilən ölümlərin çoxu müsəlmanlara aid idi. Çünki onlar meyitlərin yarılmalarını şəriət qaydalarına zidd olan əməl kimi qəbul edirdilər.

1905-ci il mayın 11-də Bakıda beş erməni terrorçu tərəfindən Qafqaz xalqları arasında dostluq mövqeyindən çıxış edən knyaz M.A.Nakaşidze və Q.Takayşvili qətlə yetirilmişdir. Bunu şahid P.P.Şubinski öz xatirələrində təsdiqləmişdir. Elə həmin gün general Alixanov da öldürülmüşdür. Qətlərlə əlaqədar yayılmış intibahnamələrdə qeyd edilmişdir ki, bunları daşnaksütyun erməni terror təşkilatı törətmişdir. Bəzi məlumatlara görə, qatillərdən biri Dro ləqəbli Drastamat Kanayan idi. Bu hadisələrdən əvvəl Dro Zəngəzur mahalında müxtəlif erməni quldur dəstələrinin tərkibində dinc əhaliyə, əsasən türklərə, kürdlərə, azərbaycanlılara qarşı qanlı əməliyyatlarda iştirak etmişdir. Bundan başqa erməni terrorçuları tərəfindən qətlə yetirilənlər sırasında qəza rəisləri Pavlov, Neşşanski, Boquslavski, vitse-qubernator Andreyev, polkovnik Bikov və başqaları var idi (“Erməni terror və quldur birləşmələrinin bəşəriyyətə qarşı cinayətləri (XIX-XXI əsrlər)”, AMEA İnsan hüquqları İnstitutu, Bakı. 2003).

İradə ƏLİYEVƏ.

Bakıda törədilən fevral hadisələrindən 110 il keçir. Həmin qırğınları o dövrün bir çox tərəqqipərvər ziyalıları qələmə alıblar. Bu baxımdan qanlı-qadalı illərin dəyərli abidəsi olan Mir Möhsün Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası” kitabında Bakı hadisələrini əks etdirən parçanı oxuculara təqdim edirik.

Mir Möhsün Nəvvab: “Bu, millət davasıdır”

1904-cü ildə Bakıda ermənilərlə müsəlmanlar arasında baş vermiş münaqişə

Əvvəla bunu bilmək lazımdır ki, İrəvan şəhərinin erməniləri çox kinli, ədavətli, təkəbbürlü, xudpəsənd və xəmərləri fitnə-fəsad ilə yoğrulmuş adamlardır. Hansı vilayətdə ki, bunlar tapılır, mütləq orada bir ədavət və iğtişaş olacaq. Qafqaz vilayətlərində nə qədər iğtişaş və münaqişələr baş verirdisə, onların birinci səbəbkarı İrəvan erməniləri olurdu.

Bir gün Bakıda olan İrəvan erməniləri şəhərdə iğtişaş salmağa cəhd göstərirlər. Belə ki, özünü hamıdan qoçaq və igid hesab edən həmin ermənilərdən biri bir müsəlman öldürür. Ondan sonra

lovğalanaraq hər yerdə özünü tərifləyir və gördüyü cinayətlə fəxr edirdi. Bir gün o, küçədə getdiyi yerdə 18 yaşlı Bakı camaatından gənc bir oğlan onun qarşısına çıxıb deyir:

- O erməni qoçağı sənsən?

Erməni cavab verir:

- Qoduq, mənəm!

Oğlan bu cavabı eşidən kimi tapançanı çıxarıb erməninin bədəninə üç güllə yeridərək öldürür. Ermənilər həmin müsəlman oğlanı tutub, döyə-döyə gətirib divanxanaya verirlər. Divanxanada oğlanın üstünü yoxladıqdan və dəfələrlə danışdırdıqdan sonra zindana göndərirlər. Ermənilər divanxanada həmin oğlanı danışdıran məmura rüşvət verib razı saldıqdan sonra onu bir də divanxanaya gətirib sorğu-sual edilməsini tələb edirlər. Onlar məmurun qarşısında belə bir şərt qoyurlar ki, oğlanı məmurun yanına erməni əsgərləri gətirsin. Elə ki oğlanı məmurun yanına gətirdilər, o dedi ki, “mən bütün həqiqətləri açıb danışmışam. Sən isə bunların hamısını yazdın. İkinci dəfə buraya məni gətirməyə nə ehtiyac vardı?” Məmur hirslənərək oğlanın boynuna yumruq vurub əmr edir ki, onu həbsxanaya aparsınlar. Oğlan məmura yalvarıb xahiş edir ki, onu erməni əsgərləri ilə göndərməsin. Çünki onlar yolda məni öldürəcəklər. Məmur ona qulaq asmayıb zindana aparmağı əmr edir. Həmin İrəvandan olan erməni əsgərlər isə oğlanı çəkə-çəkə aparıb bir dar küçədə yerə yıxdılar və süngü ilə dəlik-deşik edib öldürdülər. Sonra isə məmura bildirdilər ki, qaçmaq istəyirdi, biz də öldürdük.

Əlavə: Karxana sahibi olan sabunçulu Ağa Rəzi adlı böyük bir şəxs faytonda küçə ilə gedərkən ermənilərin hücumuna məruz qalaraq öldürülmüşdü. Əhvalatdan xəbərdar olan Bakı əhli bundan çox təsirləndilər. Bundan əvvəl də ermənilər tərəfindən bir sıra cinayətlər törəndiyinə görə xalq arasında böyük iğtişaş baş verdi.

Lalayevin Bakı şəhərində törətdiyi əhvalat

Bakı şəhərində erməni milliyətinə mənsub olan Lalayev soyadlı bir nəfər vardı, karxana sahibi idi. Bu erməni var-dövlətinin çoxluğundan özünü hədsiz dərəcədə qudurğan aparırdı. Belə ki, ermənilərin məclisində və ya yığınaqlarında müsəlman tayfasının adı çəkiləndə o, ermənilərə müraciətlə deyirdi ki, “sizə ar olsun, müsəlmanın adı gələndə titrəyirsiniz, müsəlmanlar kimdir ki, onlardan belə qorxursunuz? Mən müsəlmanları bir milçək və qarışqa hesab edirəm. Onlar od olsalar da, özlərini yandıra bilməzlər”.

Sabunçulu Ağa Rəzi öldürüldükdən sonra Bakıda baş verən iğtişaş zamanı hər tərəfi tufəng və tapança gurultusu və müsəlman igidlərinin nərəsi və “ya Əli” sədası bürüyərkən həmin Lalayev qabaqcadan evində topladığı döyüş silahlarını işə saldı. Onun yaratmış olduğu 20-30 nəfərdən ibarət erməni-quldur dəstəsini silahlandıraraq müsəlmanları qırmaq üçün onlara tərəf yönəltdi. Lalayevin əmri ilə evinin ətrafında olan bütün qapı-darvazalar bağlandıqdan sonra həmin quldur dəstəsinin üzvləri evin pəncərə, qapı və bacaları arxasında mövqə tutaraq küçədən gəlib keçən müsəlmanları atəşə tutdular. Bunun nəticəsində gəliş-gediş dayandı. Həmin gün bizim qarabağlı Tağı bəy Şirin bəy oğlunu qardaşı uşaqları evlərinə qonaq çağırmışdılar. Tağı bəy Şirin bəy oğlu faytonla həmin küçədən keçərkən Lalayevin evindən həmin quldurlar tərəfindən atəşə tutularaq öldürülmüş, faytonçu isə bir neçə yerindən ağır yaralanmışdı. Bu vaxt Bakı əhalisi arasında böyük şöhrət tapmış Ağakərim adlı bir nəfər mərd və igid oğlan öz silahlı dəstəsi ilə Bakının küçələrində cövlan edərək azərbaycanlıların həyatına qəsd edən erməni quldurlarını cəhənnəmə vasil edirdi. Nəhayət, onlar gəlib Lalayevin evi yerləşən küçəyə çatdılar. Ağakərim öz dəstəsini iki yerə bölüb birinə divarlar arxasından Lalayevin evini gülləyə tutmasını əmr edir, digər hissəsinə isə külüng-balta və lomla evin darvazasını açmaq əmrini verir. Üçüncü dəstə güllə yağışının altında divarların dibi ilə Lalayevin evinin darvazasına yaxınlaşıb lom və külünglə darvazanı dağıtmağa başladılar. Onlar əllərindəki alətlərlə darvazanı parça-parça edib yerə saldılar. Ağakərim və onun dəstəsi qəzəblənmiş aslan kimi “ya Əli!” sədası altında hücum çəkib içəri doldular. Camaat tufənglərin gurultusundan və igidlərin nərəsindən dəhşətə gəldi. Lalayevin evində olan quldurlar karıxıb mat qaldılar. Onlar tufənglərini atıb qaçmaq istəyərkən Ağakərimin dəstəsi onları bir-bir tutur və evdə gizlənənləri də çağıraraq cəzalarına çatdırırdı. Bundan sonra Ağakərim bir neçə nəfərlə Lalayevin otağına daxil oldu. Ağakərim irəli gəlib dedi:

- Allah saxlasın, keyfin necədir? O müsəlmanları ki, sən milçək və qarışqa hesab edirdin, indi onların hər biri şiri-nərə dönüb qulluğuna gəliblər.

Lalayev söyüd ağacının yarpağı kimi tir-tir əsərək dedi:

- Qələt eləmişəm, məni bağışlayın. Bu gün bəxşiş günüdür, öz zəhmətinizin əvəzində nə qədər pul lazımdır aparın, xəzinə və bankdan pul alın. Uşaqların arasında bölün.

Ağakərim dedi ki, biz buraya puldan ötrü gəlməmişik. Bu, millət davasıdır. Milləti müdafiə etməkdən ötrü biz can qoymuşuq və bu məqsədlə də buraya gəlmişik. Millət yolunda biz pula satılanlardan deyilik.

Bu vaxt Lalayevin övrəti gəlib özünü ərinin üstünə saldı və ağlaya-ağlaya Ağakərimə minnət elədi ki, siz gəlin bunu öldürməyin. Sizə nə qədər pul lazımdır durum gətirim. Ağakərim övrətə dedi ki, bizə pul lazım deyil. Sənin bu kişin gərək öldürülə. Sənin kişin çox qürrələnib erməni məclislərində deyirmiş ki, müsəlmanlar mənim yanımda bir milçəkdir. Yarım milyon pul qoyub onların hamısını məhv edərəm.

Əlavə: Belə deyirlər ki, bu halətdə Lalayev Hacı Zeynalabdin Tağıyevin yanına bir adam göndərüb özünün xilas edilməsini xahiş eləyir. Hacı buyurur ki, mənə dəxli olmayan işdir. Baş verən hadisə isə millət məsələsidir, mən nə deyə bilərəm?

Xülasə, Ağakərim nə qədər çalışdı ki, övrət Lalayevdən aralansın, mümkün olmadı. Qəflətən camaatın içərisindən naməlum bir şəxs övrəti güllə ilə vurub öldürdü. Sonra isə Lalayevə bir neçə güllə vurub öldürdü.

Lalayev qətlə yetirildikdən sonra hamı evdən bayıra çıxdı. Birdən ev böyük partlayışlarla yanmağa başladı. Bu da onu göstərdi ki, Lalayevin evinin zirzəmiləri yeşik-yeşik hərbi sursat və partlayıcı maddələrlə dolu imiş. Evdən qalxan gurultunun və partlayışın səsindən yanında olan adamlar qulaqlarını tutaraq hərə bir tərəfə qaçırdı. Ev sursatlarla birlikdə yarıb külə döndü. Deyilənə görə, bir ay sərəsər evdən tüstü kəsilirdi...

Əlavə: Bakıda qırğın daha da şiddətlənərkən erməni tayfasından silahlı bir dəstə şəhərin küçələrində dolaşaraq hantalları və əlsiz-ayaqsız qocaları tutub öldürürdü. Həmin vaxt Bakının din xadimlərindən birisi öz qonşularında olan övrət və uşaqları, eləcə də qocaları öz evinə cəm edib darvazanı bağlamışdı. Bundan xəbər tutan erməni dəstəsi molların evinin yanına çatarkən belə qərara gəldilər ki, Lalayevin əvəzini çıxmaq üçün bu molların evindəki övrət və uşaqları öldürüb evinə od vurub yandırsınlar. Bu əzm ilə evin darvazasını sındırıb içəri girmək istəyərkən o biri tərəfdən ləzgi tayfasından bir dəstə onların üstünə gəldi. Onlar molların evində olan övrət-uşaqları erməni şərindən xilas etdilər. Xülasə, həmin müdafiə günündə ləzgi tayfasının Bakı müsəlmanlarına köməyi çox oldu. Həmin gün onlardan beş nəfər şəhid verdi.

Ermənilərin Bakı qubernatorunu öldürməsi

Bakıda baş verən bu qırğından bir az sonra şəhər qubernatoru faytonda küçə ilə gedərkən bir neçə nəfər erməni faytonun üzərinə hücumə keçərək bomba atıb partlatmışlar. Bombalar faytonun yanında yerə dəyib partlayaraq faytonu darmadağın etmişdir. Partlayışdan ağır yaralar alan qubernator və atlar oradaca ölmüşdülər.

Quldur ermənilərin biri tutulmuş, digərləri isə qaçıb gizlənmişdilər. Sonra aparılan axtarış nəticəsində bu cinayətdə iştirak edən daha dörd erməni həbsə alınmışdır.

Deyilənə görə, həmin beş nəfər erməni dar ağacından asılaraq cəzalarına çatmışlar.

Bu əhvalatdan sonra bir müddət sakitlik oldu. Lakin ayrı-ayrı erməni fitnəkarları öz fitnə-fəsadından əl çəkməyərək əllərinə düşən müsəlmanları gizləncə öldürürdülər. Bu növ ədavətlər və xəyanətlər ara-sıra hər iki tərəfdən baş verirdi.

**Mir Möhsün Nəvvab,
1905-ci il**